

<http://dx.doi.org/10.16926/trs.2019.04.03>

Renata MAKARSKA

<https://orcid.org/0000-0003-2578-5310>

Uniwersytet im. Jana Gutenberga w Moguncji (Moguncja/Germersheim)

Tekstowa wielojęzyczność w niemieckojęzycznych utworach pisarzy polskiego pochodzenia (Artur Becker, Dariusz Muszer, Matthias Nawrat)

Streszczenie: Tematem artykułu jest fenomen tzw. literatury migracyjnej w Niemczech rozumianej jako konstrukt, którego zasadność już od wielu lat jest przedmiotem krytyki. „Migracyjność” tekstów literackich nie jest tu uważana za ich integralną cechę, ale za kategorię dyskursywną odnoszącą się przede wszystkim do ich recepcji. Jedną z cech charakteryzujących tzw. literaturę migracyjną jest językowa hybrydyczność – przedstawiona na przykładzie wybranych powieści Dariusza Muszera, Artura Beckera i Matthiasa Nawrata. Według autorki skala użycia hybrydyczności językowej zmienia się w zależności od pokolenia migracji: intensywniej korzystają z tekstowej wielojęzyczności Muszer i Becker, którzy wyemigrowali do Niemiec już jako dorośli (tu język jest jednym z bohaterów powieści – „wirtuozeria języka”), rzadziej sięga po nią Nawrat, który, wyjeżdżając z Polski, był dzieckiem (na plan pierwszy wysuwa się „wirtuozerię narracji”). Analiza poprzedzona jest przeglądem stanu badań literaturoznawczych dotyczących tzw. literatury migracyjnej w Niemczech, polskiej literatury migracyjnej w Niemczech oraz hybrydyczności językowej (wielojęzyczności tekstowej) w literaturze inter- i transkulturowej.

Słowa kluczowe: literatura migracyjna, literatura interkulturowa, wielojęzyczność, hybrydyczność językowa, Artur Becker, Dariusz Muszer, Matthias Nawrat.

Die Migrationsliteratur spielt schon längst keine Rolle mehr. Das ist ein toter Kadaver

Feridun Zaimoğlu¹

Wprowadzenie

Intensywne zainteresowanie tzw. literaturą migracyjną w ramach germanistyki rozpoczęło się we wczesnych latach 80. XX wieku. Piszę o tzw. literaturze migracyjnej, ponieważ jej definiowanie i rozumienie zmienia(ło) się w zasadzie od samego początku, od kiedy kraje Europy Zachodniej zaczęły stawać się coraz intensywniej celem imigracji (ekonomicznej, politycznej, kulturowej)², były definiowane jako kraje napływowe (*Einwanderungsländer*), a wśród imigrantów zaczęli pojawiać się ludzie pióra. Zjawisko pierwotnie nazywane literaturą „gastarbeitską”, później literaturą migracyjną, jeszcze później interkulturową, wreszcie transkulturową, cieszy(ło) się w Niemczech, ale i w innych centrach imigracji, niezwykłą popularnością – zarówno w kręgach literaturoznawców czy krytyków literackich, jak i pośród czytelników³. Nagroda im. Adelberta von Chamisso (*Adelbert-von-Chamisso-Preis*) przyznawana od 1985 roku pisarzom tworzącym w języku niemieckim, który nie jest ich językiem ojczystym, skutecznie podkreślała wagę tego zjawiska i je niejako „kanonizowała”. Przyznawana za „twórczość naznaczoną przemianami kulturowymi, wyróżniającą się

¹ F. Zaimoğlu, J. Abel, „*Migrationsliteratur ist ein toter Kadaver*”. *Ein Gespräch*, „Text+Kritik” 2006, nr 6: *Literatur und Migration*, red. H.L. Arnold, München 2006, s. 159–166, tu s. 162.

² Rozdzielanie od siebie tych trzech rodzajów emigracji w zasadzie nie ma większego sensu, ponieważ rzadko istnieją w formie „czystej”. Zamiast przecinków powinny się tu raczej pojawić łączniki.

³ Por. kilka publikacji określających pierwszą fazę badań nad literaturą migracyjną w obszarze niemieckojęzycznym: H. Heinze, *Migrantenliteratur in der Bundesrepublik Deutschland*, EXpress Edition, Berlin 1986; H. Hamm, *Fremdgegangen – freigeschrieben: Eine Einführung in die deutschsprachige Gastarbeiterliteratur*, Königshausen & Neumann, Würzburg 1988; C. Chiellino, *Am Ufer der Fremde. Literatur und Arbeitsmigration 1870–1991*, J.B. Metzler, Stuttgart 1995. Od samego początku pojawiały się jednak prace ukazujące literaturę migracyjną jako część o wiele szerszego zjawiska – „pisania ponad granicami”; por. O. Ette, *Literatur in Bewegung. Raum und Dynamik grenzüberschreitenden Schreibens in Europa und Amerika*, Velbrück Wissenschaft, Weilerswist 2001. Por. też: A. Palej, *Polsko-niemiecka literatura migracyjna w oczach krytyki literackiej*, [w:] *Migrantenliteratur in Wandel. Junge Prosa mit (nicht nur) polnischen Wurzeln in Deutschland und Europa*, red. B. Helbig-Mischewski, M. Zduniak-Wiktorowicz, Leipziger Universitätsverlag, Leipzig 2016, s. 259–268.

szczególnym użyciem języka, wzbogacającym w ten sposób niemiecką literaturę⁴, pozwalała „celebrować” ten stosunkowo nowy fenomen literatury niemieckojęzycznej, nie poddając w wątpliwość zasadności tworzenia takiej (nowej) kategorii. Jeszcze w 2004 roku germanista Dirk Götttsche uznał literaturę interkulturową w Niemczech za „jeden z ciekawszych fenomenów literackich”⁵. Niedługo później jednak Feridun Zaimoğlu, pochodzący z Turcji autor zaliczany do tej właśnie literatury, protestował przeciwko sztucznemu przedłużaniu życia tej kategorii, mówiąc w jednym z wywiadów, że „literatura migracyjna nie odgrywa już żadnej roli. Jest zdechłym ścierwem”⁶.

W 2017 roku Fundacja Roberta Boscha przyznała Nagrodę im. Adelberta von Chamisso po raz ostatni, ogłaszając, że w przyszłości chciałaby się skupić na innych zadaniach, m.in. na promocji literatury wśród młodzieży⁷. Czy znaczy to, że faktycznie kategoria tzw. literatury migracyjnej się wyczerpała? Czy może stoimy oto przed szansą na inną/nową lekturę pisarstwa autorów migrujących i tworzących w języku niemieckim? Być może jesteśmy świadkami wyczerp(yw)ania się konceptu tzw. literatury migracyjnej, który ustępuje miejsca rozumieniu literatury jako zjawiska transkulturowego. Wówczas teksty literackie pisarzy migrujących mogłyby być czytane i interpretowane zarówno w kontekście twórczości pisarzy pochodzących z (dawnych i nowych) obszarów wielokulturowych, jak i np. literatury podróźniczej, która w podobny sposób co tzw. literatura migracyjna przekracza granice terytorialne, kulturowe, a także językowe. Te ostatnie stanowić będą tu przedmiot refleksji, gdyż na przykładzie niemieckojęzycznej prozy autorów pochodzących z Polski: Artura Beckera, Dariusza Muszera i Matthiasa Nawrata podejmę rozważania nad transkulturowością i językową hybrydycznością. Lektura tekstów tych pisarzy-migrantów jest możliwa nie tylko w kontekście najnowszej tzw. literatury migracyjnej, ale

⁴ Por. informacje na stronie Fundacji Roberta Boscha. Nagroda wędrowała do rąk autorów piszących po niemiecku, „deren Werk von einem Kulturwechsel geprägt ist und die ein außergewöhnlicher, die deutsche Literatur bereichernder Umgang mit Sprache eint”. <https://www.bosch-stiftung.de/de/projekt/adelbert-von-chamisso-preis-der-robert-bosch-stiftung> [dostęp: 18.08.2018].

⁵ „[In Deutschland gehört] die interkulturelle Literatur zu den interessantesten Entwicklungen”, D. Götttsche, *Postkolonialismus als Herausforderung und Chance germanistischer Literaturwissenschaft*, [w:] W. Erhart (red.), *Grenzen der Germanistik. Rephilologisierung oder Erweiterung?*, J.B. Metzler, Stuttgart – Weimar 2004, s. 558–576, tu s. 575. Götttsche postuluje przy tym poszerzenie rozumienia literatury interkulturowej i intensywne włączenie do badań nad nią perspektywy postkolonialnej.

⁶ Por. F. Zaimoğlu, J. Abel, „*Migrationsliteratur ist ein toter Kadaver*”..., s. 162.

⁷ Por. <https://www.bosch-stiftung.de/de/news/chamisso-preis-geschichten-am-puls-der-zeit> [dostęp: 18.08.2018].

też literatury wielokulturowej (i wielojęzycznej) w ogóle, a ta może się poszczycić o wiele dłuższą tradycją.

1. Konstrukcja literatury migracyjnej

Pisarze migrujący byli odkryciem niemieckojęzycznej literatury ostatnich trzydziestu lat, wprowadzili oni do niemieckojęzycznej kultury literackiej swoje „zaplecze” kulturowe: tureckie, japońskie, rosyjskie, węgierskie, syryjskie, chorwackie, serbskie, bośniackie, czeskie czy polskie, uwrażliwiając czytelników na inne konteksty kulturowe i przede wszystkim na niewystraszająco znane losy i narracje wielu regionów (nie tylko) Europy. Pisarze-migranci, o których tu mowa, dokonali w ten sposób procesu „przekładu” własnych kultur na język nowej ojczyzny, a niemiecka kultura zaakceptowała ich jako część literatury niemieckojęzycznej. W grupie tej są zarówno autorzy, którzy już jako dorośli przybyli do Niemiec (Emine Sevgi Özdamar, Yōko Tawada, Terézia Mora, Władimir Kaminer, Zé do Rock czy Rafik Schami), jak i ci, którzy emigrowali jako dzieci (Feridun Zaimoğlu, Matthias Nawrat, Alexandra Todor). Nie wszyscy imigranci zdecydowali się jednak na tworzenie w języku nowej ojczyzny – o utworach powstających w językach natywnych imigrantów wiemy niewiele, nie zajmowała i nie zajmuje się nimi germanistyka (interkulturowa), rzadko czynią to neofilologie. Wprawdzie pojawiły się w pewnym momencie hasła poszerzenia pola badań germanistyki o teksty „powstające w języku kulturowych ojczyzn” autorów⁸, ale pomysły te nie zdobyły wielu sympatyków. Również Nagroda Adelberta von Chamisso promowała jedynie twórczość imigrantów mających za sobą zmianę języka, tak jakby integracja w nowym społeczeństwie nie była możliwa przy zachowaniu i kultywowaniu pierwszego języka i pierwszej kultury.

Oczywiście można sobie zadać pytanie, czy tak szeroka koncepcja literatury migracyjnej, obejmująca zarówno teksty powstające w języku niemieckim, jak i w językach natywnych imigrantów, byłaby w ogóle możliwa. Okazuje się, że tak. O ile w Niemczech faworyzowano/faworyzuje się autorów piszących w języku nowej ojczyzny, o tyle w Szwecji do literatury migracyjnej (*invandrarlitteratur*) zaliczano/zalicza się również utwory powstające w pierwszych językach imigrantów⁹. Nie była to – co oczywiste –

⁸ Por. D. Götsche, *Postkolonialismus als Herausforderung und Chance germanistischer Literaturwissenschaft*, s. 573.

⁹ Literaturę imigrantów czytano i interpretowano równolegle do literatur mniejszości etnicznych zamieszkujących Szwecję. Por. m.in. S. Gröndahl, *Invandrar- och minoritetslit-*

wyłącznie decyzja środowiska literaturoznawców, ale też (przede wszystkim?) zamysł szwedzkiej polityki migracyjnej: tamtejszy Instytut ds. Migracji (Immigrant institutet) przez długi czas wspierał twórczość literacką pisarzy-imigrantów niezależnie od języka, w jakim powstawała¹⁰. Na stronie Immigrant institutet można znaleźć biogramy pisarzy żyjących w Szwecji, niezależnie od języka, jakim się posługują/posługiwali – i tak sąsiadują tu ze sobą np. polskojęzyczni Michał Moszkowicz i Zbigniew Kruszyński ze szwedzkim dziennikarzem polskiego pochodzenia Maciejem Zarembą-Bielawskim. Na dodatek to właśnie w szwedzkim dyskursie literaturoznawczym dość szybko zdystansowano się wobec kategorii „literatury migracyjnej”, argumentując, że prowadzi ona wprawdzie do „pozytywnej dyskryminacji” autorów, ale tak czy inaczej jest jednak formą stygmatyzacji¹¹. Coraz częściej „migracyjność” tekstów traktuje się nie jako ich integralną cechę, ale raczej jako kategorię dyskursywną – charakteryzującą przede wszystkim recepcję tekstów.

Polscy pisarze (e)migracyjni pojawili się w Niemczech Zachodnich już w okresie po 1945 i – później – po 1968 roku. Marion Brandt wymienia w tym kontekście Józefa Mackiewicza, Marka Hłaskę oraz Witolda Wirpszę, Arnolda Słuckiego, Christiana Skrzyposzka i Włodzimierza Odojewskiego¹². W pierwszych leksykonowych publikacjach na temat inter- czy transkulturowej literatury w Niemczech (kiedy odchodzono już od pojęć „Gastarbeiterliteratur” oraz „Migrationsliteratur”) nie znajdziemy jednak pisarzy z polskimi korzeniami, a jeśli znajdziemy, to są oni... pomyłką. Mam tu na myśli dobrze znany leksykon pod redakcją Carminiego Chiellina *Interkulturelle Literatur in Deutschland. Ein Handbuch* z 2000 roku¹³. Leksykon ten

teratur i Sverige. Från förutsättningar till framtidsutsikter, [w:] S. Gröndahl (red.), *Litteraturens gränsland. Invandrar- och minoritetslitteratur in nordiskt perspektiv*, Centrum för multietnisk forskning, Uppsala 2002, s. 35–70.

¹⁰ Instytut ten, założony w 1973 roku, definiuje się dziś jako „Centrum för dokumentation om invandrare, flyktingar och rasism” (Centrum Dokumentacji Imigracji, Uchodźstwa i Rasizmu). Por. też stronę Immigrant institutet, na której można znaleźć biogramy pisarzy-imigrantów: <http://www.immi.se/kultur/authors/> dostęp: 12.08.2018].

¹¹ S. Gröndahl, *Invandrar- och minoritetslitteratur i Sverige*, s. 35–70. Por. też m.in. W. Behschnitt, T. Mohnike, *Interkulturelle Authentizität? Überlegungen zur ‚anderen‘ Ästhetik der schwedischen ‚invandrarlitteratur‘*, [w:] W. Behschnitt i E. Herrmann (red.), *Über Grenzen. Grenzgänge der Skandinavistik. Festschrift zum 65. Geburtstag von Heinrich Anz*, Ergon Verlag, Würzburg 2007, s. 79–100.

¹² M. Brandt, *Deutsch-polnische Literatur aus postkolonialer und interkultureller Perspektive*, [w:] M. Borzyszkowska, E. Szymańska, A. Telaak (red.), *Bild – Reflexion – Dialog. Interkulturelle Perspektiven in der Literatur und im Theater*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2014, s. 149–161, tu s. 150.

¹³ C. Chiellino (red.), *Interkulturelle Literatur in Deutschland. Ein Handbuch. Sonderausgabe*, J.B. Metzler, Stuttgart – Weimar 2007.

wymienia Gabriela Lauba (1928–1998) oraz dwóch autorów, których nie zaliczylibyśmy do grupy autorów inter- czy transkulturowych, zgodnie z rozumieniem tego terminu w Niemczech, a zatem piszących w języku niemieckim, korzystających przy tym z języka polskiego i polskiej kultury, tworzących nową wartość, wzbogacając i poszerzając (gramatyczne i stylistyczne) możliwości języka niemieckiego: Marcela Reicha-Ranickiego („najbardziej znanego niemieckiego literata polskiego pochodzenia”)¹⁴ oraz pisarza i publicystę Tadeusza Nowakowskiego (tu głównie jako recenzenta literatury polskiej dla dziennika „Frankfurter Allgemeine Zeitung”)¹⁵. Te przykłady wprawiają czytelnika i badacza w zdumienie i zakłopotanie, wiadać bowiem, że autorzy leksykonu mimo i n t e r - k u l t u r o w e g o zamierzenia nie pokusili się o i n t e r d y s c y p l i n a r n o ś ć i nie szukali wsparcia u sławistów. Przykłady z cytowanego leksykonu wprawiają czytelnika tym bardziej w zakłopotanie, że w latach 80. Niemcy (szczególnie Berlin Zachodni) stały się jednym z centrów emigracji solidarnościowej – w tym emigracji intelektualistów i pisarzy – i w 1999 roku ukazała się niemieckojęzyczna powieść *Die Freiheit riecht nach Vanille* Dariusza Muszera¹⁶.

Na temat tegoż leksykonu wypowiedziała się już szeroko Marion Brandt, przeciwstawiając trójce nazwisk listę dwudziestu polskich autorów, którzy odpowiednio albo już po 1945 roku, albo po 1968 czy w końcu po 1981 roku zamieszkali w Niemczech Zachodnich (po 1981 w szczególności w Berlinie Zachodnim)¹⁷. Na liście Brandt znaleźli się również autorzy, którzy w swoim pisarstwie pozostali przy języku polskim, jak Janusz Rudnicki, Natasza Goerke, Krzysztof Niewrzęda i inni. Na temat obu grup (niemiecko- i polskojęzycznej) istnieje dziś już pokaźna literatura przedmiotu – zjawiskiem tym zajmują się zarówno badacze z Polski, jak i z Niemiec.

2. Twórczość literacka polskich imigrantów w Niemczech – stan badań

Twórczość literacka polskich imigrantów w Niemczech jest stosunkowo dobrze zbadana i omówiona. Jest to zasługą niemieckich sławistów oraz

¹⁴ Ibidem, s. 195 i nn.

¹⁵ Pisząc niniejszy tekst, korzystam z drugiego wydania leksykonu, z roku 2007, w którym jednak w odniesieniu do literatury o polskich korzeniach nie poprawiono ewidentnych pomyłek.

¹⁶ D. Muszer, *Die Freiheit riecht nach Vanille*, A-1 Verlag, München 1999. Dalej w tekście jako „F” z podaniem strony.

¹⁷ M. Brandt, *Deutsch-polnische Literatur aus postkolonialer und interkultureller Perspektive*, s. 149 i nn.

polskich polonistów i germanistów, ale też samej diaspory, która dokumentowała (np. w formie antologii)¹⁸ i badała działalność przedstawicieli polskiej kultury w Niemczech¹⁹. W tym miejscu zajmę się jedynie badaniami naukowymi. Pojawiły się one po roku 2000. Były próbami ujęcia „literatury emigrującej” do Niemiec po 1981 roku²⁰. Najwcześniej ukazały się studia niemieckiego slawisty Wolfganga Schlotta, czytającego literaturę emigrującą z Polski do Niemiec w kontekście innych destynacji emigracji solidarnościowej, ale też w kontekście literatury polskiej po roku 1990 w ogóle²¹. Już w 2010 roku ukazała się pierwsza monografia na temat polskiej literatury imigracyjnej w Niemczech: *Współczesny polski pisarz w Niemczech – doświadczenia, tożsamości, narracja* autorstwa Małgorzaty Zduniak-Wiktorewicz, zajmująca się szczegółowo twórczością Janusza Rudnickiego, Brygidy Helbig, Krzysztofa Niewrzędy i Krzysztofa Marii Załuskiego, ale też dyskursem „pożegnania z emigracją” w literaturze polskiej oraz geografią literatury polskojęzycznej w Niemczech. Dzieło systematycznego opisu zjawiska kontynuuje Agnieszka Palej w monografii *Fließende Identitäten. Die deutsch-polnischen Autoren mit Migrationshintergrund nach 1989* (2015), która poświęcona jest z kolei niemieckojęzycznym pisarzom pochodzącym z Polski (są to w wyborze Palej: Artur Becker, Radek Knapp, Dariusz Muszer, Sabrina Janesch, Adam Soboczyński i Magdalena Felixa).

Nowe zjawisko literackie stanowiło również temat wielu konferencji naukowych i tomów pokonferencyjnych, dotyczących współczesnej kultury i literatury migracyjnej w Niemczech, Irlandii i Wielkiej Brytanii²²,

¹⁸ Por. antologie: *Neue Geschichten aus der Pollakey. Anthologie zeitgenössischer polnischer Prosa*, red. B. Helbig-Mischewski, K.M. Załuski, b1, Jestetten 2000; *Die neuen Mieter. Fremde Blicke auf ein vertrautes Land*, red. I. Mickiewicz, Aufbau-Verlag, Berlin 2004.

¹⁹ Por. m.in. A. Stach, *Das polnische Berlin. Polski Berlin*, Ausländerbeauftragte des Senats, Berlin 1998.

²⁰ Por. W. Schlott, *Auf der Suche nach anderen Orten der Entfremdung. Die »emigrierte« polnische Prosa nach 1985*, [w:] *Die polnische Emigration und Europa 1945–1990. Eine Bilanz des polnischen Denkens und der Literatur Polens im Exil*, red. Ł. Gałęcki, B. Kerski, fibre, Osnabrück 2000, s. 219–245; por. też publikację: H.-Ch. Trepte, *Alternatywa – Niemcy? Polscy pisarze w Niemczech przed i po roku 1989*, [w:] *Po(st)mosty. Polacy i Niemcy w nowej Europie*, red. G. Matuszek, Księgarnia Akademicka, Kraków 2006, s. 121–136.

²¹ Por. rozdział monografii Wolfganga Schlotta: *Auf der Suche nach anderen Orten der Entfremdung: die „emigrierte” polnische Prosa nach 1985*, [w:] idem, *Polnische Prosa nach 1990. Nostalgische Rückblicke und Suche nach neuen Identifikationen*, LIT Verlag, Münster 2004, s. 171–192; idem, *Die polnische Realität nach 1990 fiktional erfassen: Erzählmodelle in Texten deutscher und emigrierter polnischer Autoren*, [w:] *Berührungslinien. Polnische Literatur und Sprache aus der Perspektive des deutsch-polnischen kulturellen Austausches*, red. M. Marszałek, A. Nagórko, Olms, Hildesheim-Zürich 2006, s. 167–183.

²² J. Rostek, D. Uffermann (red.), *Contemporary Polish Migrant Culture and Literature in Germany, Ireland, and the UK*, Peter Lang, Frankfurt am Main – Berlin 2011.

(e)migracji lat 80.²³, polskiej literatury (e)migracyjnej w Berlinie i Sztokholmie²⁴ oraz przemian literatury migracyjnej²⁵. Problematyka ostatniego z wymienionych tomów jest o tyle istotna, że obejmuje również emigrantów z tzw. pokolenia Podolskiego²⁶ (nazywanego też drugim pokoleniem)²⁷, a zatem tych, którzy przybyli do Niemiec jako dzieci. Listę najbardziej aktywnych na tym polu badaczy zamyka niemiecki sławista Dirk Uffelmann, który w swoich publikacjach zwrócił uwagę m.in. na zjawisko autoorientalizacji (i autoproletaryzacji) autorów z polskimi korzeniami w Niemczech i Wielkiej Brytanii²⁸.

Wymienione publikacje zajmują się zarówno pisarzami języka niemieckiego, jak i języka polskiego, ukazują autorów niemieckojęzycznych polskiego pochodzenia z jednej strony w kontekście tzw. literatury migracyjnej w ogóle, z drugiej – również w kontekście twórczości polskich imigrantów w innych krajach; analizują one również temat różnic pokoleniowych, konfrontując ze sobą pisarzy (e)migrujących w latach 80. XX wieku z emi-

²³ Por. podwójną publikację w języku niemieckim i polskim: D. Henseler, R. Makarska (red.), *Polnische Literatur in Bewegung. Die Exilwelle der 1980er Jahre*, transcript, Bielefeld 2013 (tu przede wszystkim rozdział zatytułowany *German dream?*); oraz P. Czapliński, R. Makarska, M. Tomczok (red.), *Poetyka migracji. Doświadczenie granic w literaturze polskiej przełomu XX i XXI wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2013. Publikacja ta jest pokłosiem konferencji, która odbyła się jesienią 2010 roku na Uniwersytecie w Tybindze.

²⁴ Por. E. Teodorowicz-Hellman, J. Gesche (red.), *Między językami, kulturami, literaturami. Polska literatura (e)migracyjna w Berlinie i Sztokholmie po roku 1981*, Stokholms universitet, Stockholm 2013.

²⁵ B. Helbig-Mischewski, M. Zduniak-Wiktorowicz (red.), *Migrantenliteratur im Wandel. Junge Prosa mit (nicht nur) polnischen Wurzeln in Deutschland und Europa*, Leipziger Universitätsverlag, Leipzig 2016.

²⁶ Nazwę tę jako roboczą zaproponował Hans-Christian Trepte, por. m.in.: idem, *Między językami i kulturami. Odrzucenie i zmiana języka oraz wielojęzyczność pisarzy polskiego pochodzenia a przełom 1989/1990*, przeł. M. Zduniak-Wiktorowicz, [w:] P. Czapliński, R. Makarska, M. Tomczok, (red.), op. cit., s. 191–208.

²⁷ Por. mój tekst *Im Zeichen des Uneindeutigen. Lässt sich die „zweite Generation“ der polnischen Migranten in Deutschland als eine Generation beschreiben?*, [w:] B. Helbig-Mischewski, M. Zduniak-Wiktorowicz (red.), *Migrantenliteratur im Wandel. Junge Prosa mit (nicht nur) polnischen Wurzeln in Deutschland und Europa*, Leipziger Universitätsverlag, Leipzig 2016, s. 131–141.

²⁸ D. Uffelmann: *Autoidentyfikacja ze Wschodem w narracjach polskich migrantów*, przeł. Z. Ossowska, „Rocznik Komparatystyczny” 2010, nr 1, s. 253–277; idem: *Autoproletaryzacja w prozie Polaków migrujących do Niemiec, Irlandii i Wielkiej Brytanii w XXI wieku*, przeł. M. Deckert, „Teksty Drugie” 2016, nr 3, s. 229–250.

gracją po roku 1989 czy nawet 2000²⁹. Badania te i publikacje stanowią solidną bazę do dalszych – bardziej szczegółowych – projektów³⁰.

3. Niemieckie badania nad tekstową wielojęzycznością literatury

Jedną z cech przypisywanych w (germanistycznym) literaturoznawstwie pisarkom i pisarzom tzw. literatury migracyjnej jest przekraczanie granic. Są to nie tylko granice terytorialne, ale również (czy może: przede wszystkim) kulturowe (w tym np. granice poprawności politycznej) oraz granice językowe. Przekraczanie granic językowych może oznaczać częściową bądź całkowitą zmianę języka twórczości („literacka wielojęzyczność”) lub obecność w jednym tekście literackim dwóch lub większej liczby języków (tu posługuję się – dla podkreślenia paralelności zjawisk – terminem czeskiego badacza Petra Mareša „tekstowa wielojęzyczność”)³¹. O długim stażu badań nad drugim wymienionym tu zjawiskiem świadczy pokazna lista terminów je definiujących, zaczynająca się od „barbaryzmów” i „makaronizmów”, a kończąca na „hybrydyczności literatury”, „pisaniu heterolingualnym” czy właśnie „tekstowej wielojęzyczności”. Z tym zjawiskiem mieli do czynienia już Grecy i Rzymianie i w pewnym sensie mieli z nim problem wynikający z dbałości o czystość językową wypowiedzi. Nie ulega wątpliwości, że w przypadku literatury polskiej w zasadzie każda epoka wykazuje tendencje pisania hybrydycznego. Przypomniała o tym, upominając się o systematyczne zbadanie tego zjawiska, w roku 1937 Stefania Skwarczyńska³².

Studia nad tekstową wielojęzycznością tzw. literatury migracyjnej, czy szerzej – literatury transkulturowej, prowadzone w ciągu ostatnich dwu-

²⁹ Na temat „najmłodszej” twórczości pisarzy polskiego pochodzenia w Niemczech por. m.in. M. Zduniak-Wiktorowicz, *Inny to ten, który właśnie „siedzi w aucie”. Prozatorski debiut Alexandry Tobor a nowe pokolenie piszących o Polsce w Niemczech*, [w:] M. Borzyszkowska, E. Szymańska, A. Telaak (red.), *Bild – Reflexion – Dialog. Interkulturelle Perspektiven in der Literatur und im Theater*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2014, s. 80–93.

³⁰ Mimo intensywnych badań wiele tematów do dziś jest niezbadanych: na opis wciąż czeka np. twórczość Christiana Skrzyposzka, autora nie tylko *Wolnej Trybuny*, ale też niemieckojęzycznego *Annonu* (który *nota bene* do dziś nie ukazał się w polskim przekładzie).

³¹ Por. m.in. P. Mareš, „Also: NAZDAR!”. *Aspekty textové vícejazyčnosti*, Karolinum, Praha 2003.

³² Por. S. Skwarczyńska, *Estetyka makaronizmu*, [w:] *Prace ofiarowane Kazimierzowi Wóycickiemu*, Jal-Reprint, Würzburg 1978 [Wilno 1937], s. 337–370.

dziestu lat, w różnoraki sposób definiują i kontekstualizują przedmiot swoich badań. Systematyczne badania zapoczątkowała germanistka i komparatystka Monika Schmitz-Emans, wydając w 2002 roku wraz z Manfredem Schmelingiem tom *Multilinguale Literatur im 20. Jahrhundert*³³. Rozpoczęła ona tym samym proces opisu tego zjawiska oraz tworzenia systemu narzędzi badawczych i pojęć pomocnych w tym opisie. Propozycję terminologiczną ponowiła dwa lata później w publikacji *Literatur und Vielsprachigkeit*. Termin „wielojęzyczność literatury” („Vielsprachigkeit der Literatur”) nie odnosi się w jej przypadku jedynie do literatury transkulturowej, która powstała w wyniku ostatnich migracji XX wieku, ale dotyczy on również inter- i transkulturowości autochtonicznej³⁴.

Literaturę inter- czy transkulturową analizują zarówno w kontekście najnowszych migracji, jak i bardziej długoterminowych procesów (wielojęzyczności w Europie, twórczości autorów żydowskich, literatury obszarów postkolonialnych) autorzy tomu *Exophonie. Anderssprachigkeit (in) der Literatur* (2007): Susan Arndt, Dirk Naguschewski i Robert Stockhammer³⁵. Badacze tworzą pojęcie „innojęzyczności” (*Anderssprachigkeit*) i „exofonii” (*Exophonie*), przy czym nie chodzi im jedynie o obecność kilku języków obok siebie w jednym tekście, ale raczej o związki między nimi. Piszą oni zatem o „językowych mieszkankach, (po)plątaniach, o komunikacji łamanym językiem, o językowych palimpsestach, o pisaniu translingualnym i o kreolizacjach [podkreśl. R.M.]”³⁶. Właśnie ten fenomen – owe językowe (po)plątany – germanistka Esther Kilchmann określa mianem „pisania heterolingualnego” (*heterolinguales Schreiben*)³⁷. Zwracam uwagę na te właśnie cztery publikacje, ponieważ wyznaczają one kierunek badań nad wielojęzycznością tekstową w niemieckojęzycznym obszarze językowym (nie chodzi tu jedynie o badania germani-

³³ M. Schmeling, M. Schmitz-Emans (red.) *Multilinguale Literatur im 20. Jahrhundert*, Königshausen & Neumann, Würzburg 2002.

³⁴ M. Schmitz-Emans (red.), *Literatur und Vielsprachigkeit*, Synchron Wissenschaftsverlag der Autoren, Heidelberg 2004.

³⁵ S. Arndt, D. Naguschewski, R. Stockhammer (red.), *Exophonie. Anderssprachigkeit (in) der Literatur*, Kulturverlag Kadmos, Berlin 2007.

³⁶ Ibidem, s. 27: „[...] sprachliche Gemengelagen, Gemengelsprachen, gebrochenen Sprachen, Palimpsesten, translinguale Schreibweisen und Kreolisierungen“.

³⁷ Termin ten (również w znaczeniu bardziej ogólnego zjawiska) badaczka wprowadza we wstępie do numeru „Zeitschrift für interkulturelle Germanistik” poświęconego w całości właśnie tekstowej wielojęzyczności, por. E. Kilchmann, *Mehrsprachigkeit und deutsche Literatur. Zur Einführung*, „Zeitschrift für interkulturelle Germanistik” 2012, nr 2, s. 11–19. Por. eadem, *Poetik des fremden Wortes. Techniken und Topoi heterolingualer Gegenwarts-literatur*, „Zeitschrift für interkulturelle Germanistik” 2012, nr 2, s. 109–129.

styczne). Chcąc (z) badać to zjawisko, naukowcy umieszczają je w szerszym kontekście, pokazując (w pewnym sensie przysłowiową) wielojęzyczność pisarzy żydowskich (por. badania komparatysty Dietera Lampinga z Moguncji)³⁸, heterolingualność pisarstwa w obszarach postkolonialnych, ale też hybrydyczność związaną generalnie z kontaktem języków (*Sprachkontakt*) w sytuacji migracji. Badacze wskazują na różne proveniencje też wielojęzyczności i jej różne funkcje.

Uosobieniem „pisania heterolingualnego”, o którym tu mowa, stały się w niemieckim obszarze językowym pisarki Yōko Tawada i Emine Sevgi Özdamar. Obie używają języka nowej ojczyzny, poddając go daleko idącym transformacjom: leksykalnym, ortograficznym, semantycznym, morfologicznym czy syntaktycznym³⁹. Analizując ich twórczość, Ottmar Ette pisze o „translingualnej kontynuacji literatury niemieckojęzycznej” („translinguale Fortschreibung deutschsprachiger Literatur”) i o programowej transformacji⁴⁰, której stałym elementem są *Übersetzungen/Überseetzungen* (też *Zungenumdrehungen* – przekręty językowe)⁴¹. Jak prezentują się takie właśnie „przekręty językowe” w twórczości niemieckich pisarzy polskiego pochodzenia?

4. Tekstowa wielojęzyczność w utworach niemieckich autorów polskiego pochodzenia

Wydaje się, że kreatywność niemieckojęzycznych pisarzy polskiego pochodzenia w zakresie pisania heterolingualnego jest nieco skromniejsza (ostroźniejsza?) niż ich kolegów/koleżanek po piórze. Nie ma tu przykładów „języka kanackiego” (Feridun Zaimoğlu, *Kanak Sprak*), polskiej wersji *Russendisko* (Władimir Kaminer) czy reform ortograficznych w rodzaju *fom winde verfeelt* (Zé do Rock). Na pewno jednak stosunek do „mieszanek językowych” zmienia się w zależności od pokolenia migrantów. Inaczej zjawisko to prezentuje się w twórczości Dariusza Muszera i Artura Beckera⁴²,

³⁸ D. Lamping, *Zweischprachigkeit und Interkulturalität in der jüdischen Literatur. Zum Problem des „literarischen Internationalismus”*, [w:] M. Schmitz-Emans, M. Schmeling (red.), *Literatur im Zeitalter der Globalisierung*, Königshausen und Neumann, Würzburg 2000, s. 247–258.

³⁹ Por. O. Ette, *Über die Brücke Unter den Linden. Emine Sevgi Özdamar, Yōko Tawada und die translinguale Fortschreibung deutschsprachiger Literatur*, [w:] S. Arndt, D. Naguschewski, R. Stockhammer (red.), *Exophonie. Anderssprachigkeit (in) der Literatur*, Kulturverlag Kadmos, Berlin 2007, s. 165–194, tu s. 169.

⁴⁰ Czyni on to na przykładzie dwóch tytułów: *Überseetzungen*, 2002 i *Mutterzunge*, 1990.

⁴¹ O. Ette, *Über die Brücke Unter den Linden*, s. 170.

⁴² Na temat tekstowej wielojęzyczności w twórczości Dariusza Muszera i Artura Beckera por. mój artykuł: „*Nackt wie ein heiliger Türke*”. *Textuelle Mehrsprachigkeit in der polni-*

k którzy wyemigrowali do Niemiec jako (młodzi) dorośli, inaczej w prozie Matthiasa Nawrata, który, wyjeżdżając z Polski, był dzieckiem. Tekstowa wielojęzyczność w utworach wszystkich trzech autorów jest jednak na pewno nie tylko wyrazem kontaktu kultur, ale również powstawania „ruchomych tożsamości” („fließende Identitäten”) samych autorów i ich bohaterów, jak określiła je Agnieszka Palej⁴³.

4.1. Dariusz Muszer (ur. w 1959 r., w Niemczech od 1988 r.)

„Ich bin das kleinste schwarze Arschloch im Universum”, brzmi pierwsze zdanie powieści Dariusza Muszera *Die Freiheit riecht nach Vanille* (F 5). Dobrze ilustruje ono stosunek autora do języka (czy języków), którym (którymi) posługuje się w swojej twórczości literackiej⁴⁴. Język nie jest tu przezroczystry, staje się jednym z bohaterów i tematów powieści (być może nawet głównym bohaterem), tworzywem, z którego autor (narrator) „lepi” swoją opowieść. Gry językowe, deleksykalizacje, pożyczki z języka polskiego (tzw. realia) to tylko niektóre z technik stosowanych przez Muszera. Wprawdzie posługuje się on nimi dość ostrożnie, częściej przekraczając granice poprawności politycznej niż językowej, ale są one na stałe obecne w jego tekście.

Zderzenie dwóch słów i obrazów: „Arschloch” (duppek) i „Schwarzes Loch” (czarna dziura) wzbudza zdziwienie, a może nawet niepokój. Drugie zdanie zdaje się precyzować niedopowiedziane: „Seit meiner Geburt verschlinge ich alles, was mir in die Finger kommt, sogar mich selbst” (F 5, dosł. Od momentu narodzin połykam wszystko, co mi wpadnie w ręce, nawet siebie samego). Chodzi tu zatem o czarną dziurę i dupka w jednym. Autor/narrator po emigrancu „psuje” język, tworząc nowe słowa i zaburzając szyk zdań; nie czyni jednak tego tak nagminnie jak inni pisarze (choćby wymienieni tu już Feridun Zaimoğlu czy Yōko Tawada), jego niemiecki tekst jest czytelny, nie wymaga przerwania lektury i sięgania do słownika.

Pożyczki z języka polskiego na określenie konkretnych realiów występują w zasadzie we wszystkich tekstach tzw. literatury migracyjnej, któ-

schen Literatur in/aus Deutschland, „Zeitschrift für interkulturelle Germanistik” 2015, nr 2, s. 119–133.

⁴³ A. Palej, *Fließende Identitäten. Die deutsch-polnischen Autoren mit Migrationshintergrund nach 1989*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2015.

⁴⁴ Dariusz Muszer opublikował do tej pory (oprócz *Die Freiheit riecht nach Vanille*): *Der Echsenmann*, A1-Verlag, München 2001; *Niebieski*, Forma, Szczecin 2006; *Gottes Homepage*, A1-Verlag, München 2007; *Lummick*, Wydawnictwo Borussia, Olsztyn 2009; *Homepage Boga*, Forma, Szczecin 2013; *Schädelfeld*, A1-Verlag, München 2015.

rych akcja rozgrywa się (choćby częściowo) w Polsce albo których bohaterowie są Polakami / polskimi migrantami, również w *Die Freiheit riecht nach Vanille*. Pożyczki te nie są ani szczególnie zindywidualizowane (to nazwy własne, tytuły, powiedzenia, krótkie cytaty), ani nadzwyczaj kreatywne. Również one nie pojawiają się w powieści zbyt często, nie zaburzają toku lektury i nie prowadzą do powstawania „językowych palimpsestów”. Mogą występować bez komentarza albo być tłumaczone na główny język utworu. I tak, gdy w *Die Freiheit riecht nach Vanille* pojawia się taka „pożyczka”, najczęściej natychmiast tłumaczona jest na język niemiecki, jak w przypadku „Wesołych świąt”⁴⁵ czy „same się zamknęły” (F 57), nie tylko ze względu na czytelnika, ale również samych bohaterów świata przedstawionego – wtręty te pojawiają się bowiem najczęściej w dialogach⁴⁶.

O ile w oryginale powieści autor dość zachowawczo posługuje się tekstową wielojęzycznością, o tyle wydana w 2008 roku w szczecińskiej FORMIE *Wolność pachnie wanilią*, będąca autotranslacją, czyni to aż nazbyt gorliwie⁴⁷. W polskim tłumaczeniu dwa pierwsze zdania brzmią następująco: „Jestem najmniejszą Czarną Dziurą w zadku kosmosu. Od urodzenia pożeram wszystko, co mi wpadnie w ręce...” (W 7). Tłumaczenie obywa się wprawdzie bez gry słów, ale wprowadza metaforę: zadka nie należy tu rozumieć w sensie anatomicznym, lecz przestrzennym – zadek kosmosu to peryferie, kraniec świata. Muszer – jako autor i tłumacz – pozostaje w dalszych częściach powieści wierny swojej metodzie – deleksykalizacji niemieckich przysłów, związków frazeologicznych czy po prostu wprowadzania do tekstu niemieckich słów jako „bohaterów” (nie są one tłumaczone na potrzeby polskiego czytelnika). Podczas gdy *Die Freiheit riecht nach Vanille* stara się czasami imitować „język migrancki”⁴⁸, *Wolność pachnie wanilią* robi to już nagminnie i pokazuje, jak taki język może brzmieć. I tak w polskiej autotranslacji znajdziemy takie kalki językowe, jak „Zameldujemy się u pana” (W 59), „Nic za to nie mogę” (W 129) czy „Nie słyszy się to dobrze” (W 162)⁴⁹, i takie hybrydy, jak np. „zgłosiło się dwóch [...] *arszlochów*” (W 49). W ten sposób polskie tłumaczenie powieści staje się o wiele bardziej „migracyjne” i transkulturowe niż oryginał.

⁴⁵ Pisownia oryginalna.

⁴⁶ Muszer jest tak ostrożny, że nawet cytat z *Trans-Atlantyku* Witolda Gombrowicza, który stanowi motto jednego z rozdziałów, podaje w tłumaczeniu.

⁴⁷ D. Muszer, *Wolność pachnie wanilią*, przeł. D. Muszer, Forma, Szczecin 2008 (dalej w tekście jako „W” z podaniem strony).

⁴⁸ Np. „Die Tür von alleine, ich nicht schuldig” zamiast „Die Tür ging von alleine zu, ich bin nicht schuldig” (F 57).

⁴⁹ „Wir melden uns bei Ihnen” (F 69), „Ich kann nix dafür” (F 160), „Das hört sich nicht gut an” (F 201).

4.2. Artur Becker (ur. w 1968 r., w Niemczech od 1985 r.)

Inny sposób kontaktu kultur i języków uprawia Artur Becker, autor wielu powieści⁵⁰, polskiemu czytelnikowi znany z dwóch (obie ukazały się w serii „Re-Migracje” Wspólnoty Kulturowej Borussia): *Kino Muza* w 2012 r. w tłumaczeniu Dariusza Muszera oraz *Nóż w wódzie* w 2013 r. w przekładzie Joanny Demko i Magdaleny Żółtowskiej-Sikory⁵¹. Becker wpłata w niemiecką narrację polskie frazeologizmy, raz zaznaczając pożyczkę, innym razem nie. Na początku pierwszego rozdziału powieści *Kino Muza* z 2003 roku niemiecki czytelnik potyka się o następujące zdanie: „Nacht wie ein heiliger Türke kam Antek am frühen Morgen, im braunen Licht der Dämmerung in Bartoszyce an” (KM de, 21; dosł. Antek, goły/nagi jak święty Turek, przyjechał/przybył do Bartoszyce wcześniej rano, w brązowym świetle poranka). Inspiracją dla takiej konstrukcji jest oczywiście polski „święty turecki”. Podczas gdy polski czytelnik natychmiast dostrzeżę, że nie chodzi tu o nagość cielesną, lecz o brak pieniędzy, niemiecki odbiorca potrzebuje wyjaśnienia (dopowiedzenia), które następuje rzeczywiście chwilę później – czytelnik dowiadyuje się, że Antek Haack został okradziony. Typowym zabiegiem dla literatury transkulturowej (lub dla wydawnictw ją publikujących) jest wprowadzanie w takim momencie do tekstu kursywy. W ten sposób zaznaczony fragment jest z góry odbierany przez czytelnika jako „nie swój”, obcy lub zapożyczony; czytelnik zostaje przygotowany (lub ostrzeżony) na spotkanie z innością/obcością. Świadome kalki językowe (*Lehnübersetzungen*) są czasami w powieści komentowane wprost, jako odniesienia do podwójnej tożsamości bohatera. W jednym miejscu jest mowa o „powiedzeniu z pierwszego języka ojczystego Antka” („Sprichwort aus [Anteks] erste[r] Muttersprache”; KM de, 239):

⁵⁰ *Der Dadajsee*, Stint Verlag, Bremen 1997; *Onkel Jimmy, die Indianer und ich*, Hoffmann und Campe, Hamburg 2001 (drugie wydanie: Droemer Knauer, München 2003); *Kino Muza*, Hoffmann und Campe, Hamburg 2003 (w tekście odniesienia do oryginału podają jako „KM de” z podaniem strony); *Das Herz von Chopin*, Hoffmann und Campe, Hamburg 2006 (drugie wydanie: Deutscher Taschenbuch Verlag, München 2008); *Wodka und Messer. Lied vom Ertrinken*, Weissbooks.w, Frankfurt am Main 2008 (drugie wydanie: btb, München 2010); *Der Lippenstift meiner Mutter*. Roman, Weissbooks.w, Frankfurt am Main 2010 (drugie wydanie: btb, München 2012); *Vom Aufgang der Sonne bis zu ihrem Niedergang*, Weissbooks.w, Frankfurt am Main 2013; *Der unsterbliche Mr. Lindley: Ein Hotelroman*, Weissbooks.w, Frankfurt am Main 2018; *Drang nach Osten*, Weissbooks.w, Frankfurt am Main 2018.

⁵¹ A. Becker, *Kino Muza*, przeł. D. Muszer, Wydawnictwo Borussia, Olsztyn 2008 (dalej w tekście odniesienia do tłumaczenia podają jako „KM pl” z podaniem strony); A. Becker, *Nóż w wódzie. Pieśń o topielcach*, przeł. J. Demko i M. Żółtowska-Sikora, Wydawnictwo Borussia, Olsztyn 2013.

„Aus dir – Haack – kann man genauso einen Deutschen machen wie aus einem Ziegenarsch eine Trompete!”, co Dariusz Muszer w przekładzie *Kina Muzy* oczywiście oddaje jako „Z ciebie, Haack, można tak samo zrobić Niemca, jak z koziej dupy trąbkę!” (KM pl, 134). W ten sposób w powieści Beckera (po)plątaniny językowe stają się częścią przedstawionego świata, częścią płynnej tożsamości bohatera. Tego rodzaju translingualne rozwiązania są – na co wskazywał po wielokroć Dieter Lamping – „najbardziej widocznym znakiem interlingualnego, interliterackiego i interkulturowego dialogu”⁵².

W powieści Beckera język polski i polska kultura obecne są również jako typowy cytat, powieść posiada polskie motto, w narracji pojawiają się pojedyncze polskie realia czy powiedzenia (czasami zmieniona jest ortografia): *kąpielówki* (w innym miejscu „Kompeluwki”), *Wolna Europa*, *Spieprzaj!*, *Milicja*. Pojawiają się też nazwy produktów, zwyczajów, zjawisk typowych dla kultury codziennej Polski lat 80.: „eine Flasche *Bałtycka* und die Kuttelnsuppe” (KM de, 56), pojawia się też „der alte Jelcz, der gelbe Bus” (KM de, 73). Gdzie indziej cytowany jest w oryginale refren kultowej piosenki Perfectu: „chciałbym być sobą jeszcze, chciałbym być sobą wreszcie” (KM de, 64). Ponieważ akcja dzieje się częściowo w Polsce, powieść zaludniają polscy bohaterowie: to Stefcia, Zocha, Zygmunt, Karol, Agatka, Gienek (Pajło), Zbyszek (Muracki), *Pani Beata*, *Panowie Gerhard* and *Wilfried aus Lübeck*. Ojciec głównego bohatera to konsekwentnie *tatko*. Pojawiają się tu polskie nazwy topograficzne: Bartoszyce, Elbląg, Gdańsk.

4.3. Matthias Nawrat (ur. w 1979 r., w Niemczech od 1989 r.)

Matthias Nawrat należy do drugiego pokolenia imigrantów, które najczęściej uważa się za „nowych Niemców” – taką propozycję tożsamościową złożyła kilka lat temu niemiecka dziennikarka polskiego pochodzenia Alice Bota, wydając wraz z dwiema innymi autorkami (których rodzice pochodzą odpowiednio z Wietnamu i Turcji) książkę *Wir neuen Deutschen. Was wir sind und was wir wollen* (2012)⁵³.

Nawrat, choć debiutował w 2012 roku, jest już autorem czterech powieści, z których pierwsza (*Wir zwei allein*) przyniosła mu Nagrodę Wspie-

⁵² D. Lamping, *Haben Schriftsteller nur eine Sprache? Über den Sprachwechsel in der Exilliteratur*, [w:] idem, *Literatur und Theorie. Über poetologische Probleme der Moderne*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1996, s. 33–48, tu s. 45.

⁵³ A. Bota, K. Pham, Ö. Topçu, *Wir neuen Deutschen. Wer wir sind, was wir wollen*, Rowohlt, Reinbek bei Hamburg 2012 (co ciekawe, drugie wydanie książki – nakładem Bundeszentrale für politische Bildung [Bonn 2012] – nosiło już inny podtytuł: „Warum das Land Menschen wie uns braucht, aber nicht immer will”).

rającą Adelberta von Chamisso (Adelbert-von-Chamisso-Förderpreis), za drugą (*Unternehmer*, 2014) nominowany był do Niemieckiej Nagrody Książkowej (Deutscher Buchpreis), za trzecią (*Die vielen Tode unseres Opas Jurek*, 2015) otrzymał Medal Alfreda Döblina Akademii Nauk i Literatury w Moguncji (Alfred Döblin-Medaille der Akademie der Wissenschaften und der Literatur in Mainz), zaś czwarta (*Der traurige Gast*, 2019) przyniosła mu miejsce w finale jednej z najważniejszych nagród literackich Niemiec – Nagrody Lipskich Targów Książki (2019). Polska jako temat (i bohater) pojawia się w ostatnich publikacjach Nawrata – *Die vielen Tode unseres Opas Jurek* i *Der traurige Gast* – nie dostrzeżemy tam jednak takiej potrzeby komentowania styku języków i kultur, jak u omawianych tu powyżej autorów. W poniższej analizie – analogicznie do poprzednich dwóch autorów – zajmę się tylko jedną powieścią, jedyną przetłumaczoną na język polski: *Die vielen Tode unseres Opas Jurek* (*Wszystkie śmierci dziadka Jurka*, 2016)⁵⁴.

W powieści Nawrata nie ma świadomego „psucia” języka, brak tu poplątania językowych czy kreolizacji, choć język polski (też polskie diakrytyka) i polska kultura (historia) są obecne w narracji od początku powieści. Już na pierwszej stronie pojawia się „Trybuna Opolska”, OKS Odra, Nysa-Transporter, oczywiście główni bohaterowie Opa Jurek i Onkel Wojtek, ale również „Johannes Paul II. höchstpersönlich”. Mamy tu połączenie historii Polski (choćby tej regionalnej), historii rodzinnej i tej wielkiej historii, w której porusza się właśnie Jan Paweł II. Powieść deklaruje się jako zbiór „najlepszych historii z wcześniejszych czasów w Polsce” („d[er] besten Geschichten aus den früheren Zeiten in Polen”, OJ 64). Oczywiście krytycy i czytelnicy zwrócili uwagę na obecność w prozie Nawrata ironii i na jego „hrabalowski styl”⁵⁵, cechy te nie mają jednak nic wspólnego z pisaniem heterolingualnym, język jest tu wprawdzie tworzywem, ale już nie głównym tematem. Tematem staje się historia – opowiedziana z punktu widze-

⁵⁴ M. Nawrat, *Die vielen Tode unseres Opas Jurek*, Rowohlt, Reinbek bei Hamburg 2015 (dalej w tekście jako „OJ” z podaniem strony). Polskie tłumaczenie: M. Nawrat, *Wszystkie śmierci dziadka Jurka*, przeł. A. Wziątek, Wydawnictwo Bukowy Las, Wrocław 2016 (dalej w tekście jako „Dzj” z podaniem strony). Por. też: „Niemiecka prasa chwaliła kunszt języka i subtelną ironię autora. Krytycy odnaleźli w książce wpływy Roberta Walsera czy Thomasa Bernharda, ale też wschodnioeuropejskich twórców: Bohumila Hrabala, Sławomira Mrożka, Witolda Gombrowicz czy Stanisława I. Witkiewicza” (<https://bukowylas.pl/ksiazki/wszystkie-smierci-dziadka-jurka> [dostęp: 16.08.2018]).

⁵⁵ Por. A. Becker, *Die ganze Geschichte Polens*, „Frankfurter Rundschau” 16.10.2015, źródło: <http://www.fr.de/kultur/literatur/matthias-nawrat-die-vielen-tode-die-ganze-geschichte-polens-a-429957> [dostęp: 16.08.2018]: „Doch Nawrat [...] ist auch noch bei unseren östlichen Nachbarn in die Lehre gegangen: Bohumil Hrabal, Witold Gombrowicz, Stanislaw I. Witkiewicz und Bruno Schulz sind die Patronen dieser feinmaschigen Prosa, was auch sein neuer Roman *Die vielen Tode unseres Opas Jurek* auf beeindruckende Weise bestätigt”.

nia chłopca, dziecka jeszcze, które nie dopuszcza do siebie wiedzy o ludobójstwach XX wieku. Być może zabawy językowe i hybrydyzacje byłyby w takim przypadku niepotrzebnym odwróceniem uwagi czytelnika od tragizmu historii tego okresu – to tylko jedna z możliwych hipotez dla wyjaśnienia tego zjawiska.

W powieści Nawrata pojawiają się polskie realia – marki produktów: śpiwór „Polar” (OJ 298), nazwy potraw: „pierogi” (OJ 86) i „bigos” (OJ 78); nawiązania do kultowych polskich filmów (raz z podaniem tytułu w oryginale, raz w tłumaczeniu): *Miś, Was tust du mir, wenn du mich fängst* (OJ 292) czy *Vier Panzersoldaten und ein Hund* (OJ 149), nieodłączni są też wieszczowie (lista zostaje poszerzona o pisarzy polskiego realizmu – noblistów): Mickiewicz, Sienkiewicz i Reymont (OJ 244). Niektóre polskie słowa są wprowadzane do narracji z wyjaśniającym komentarzem, jak np. „ziemianka”, „...die Erdhütten [...], die sogenannten Ziemianki“ (OJ 71) czy „prywatka” – „eine Party einfach nur unter Nachbarn [...], ganz im Privaten” (OJ 315).

Przed wszystkim w narracji obecne są nazwiska związane z najnowszą historią Polski: Herr Gomułka, Herr Gierek, Herr Jaruzelski (też nazwiska zaczerpnięte z historii powszechnej, choć narrator ucieka się czasami do eufemizmów, pisząc o „słynn[ym] polity[ku], który w swoim mundurze i z nastroszonym wąsem wygląda na zdjęciach trochę jak Charlie Chaplin w późniejszym filmie *Dyktator*”)⁵⁶. W narracji pojawiają się też konsekwentnie polskie toponimy (Opole, Krakowskie Przedmieście, Marszałkowska-Straße)⁵⁷. Co znamienne, miejsce największego dwudziestowiecznego ludobójstwa nosi tu nazwę Oświęcim, a nie Auschwitz – może, aby zachować choć odrobinę naiwności typowej dla dziecięcego narratora i nie wywoływać w niemieckim czytelniku automatycznego uczucia grozy.

Powieść *Die vielen Tode unseres Opas Jurek*, która ukazała się w Niemczech również jako audiobook⁵⁸, została ciepło przyjęta przez krytykę. Oprócz zwyczajowych modeli lektury w ramach tzw. literatury migracyjnej, pojawiły się tu też inne konteksty – jeden z recenzentów („Süddeutsche Zeitung”) czyta *Die vielen Tode unseres Opas Jurek* w poetyce powieści łotrzykowskiej⁵⁹. Porównuje on przy tym talent Nawrata z umiejętnościami

⁵⁶ M. Nawrat, *Wszystkie śmierci dziadka Jurka*, s. 19. Oryg.: „Politiker [...], der in seiner Uniform und mit dem gestauchten Schnurrbart auf den Fotos ein bisschen so aussieht wie Charlie Chaplin in dem späteren Film *Der große Diktator*” (OJ 18).

⁵⁷ Ale też konsekwentnie: Warschau i Krakau. Czasami autor (czy redaktor) nie może się zdecydować na żadną z wersji i wtedy powstaje „Wunder an der Wisła” (OJ 12) – bardziej jako niedopatrzenie niż świadome zamierzenie.

⁵⁸ W wydawnictwie Argon.

⁵⁹ Jeden z recenzentów zauważył, że ten „chwyt narratorski” Nawrat podpatrzył u Roberta Benigniego. Por. N. Bleutge, *Der Yukon im Keller*, „Süddeutsche Zeitung” 12.10.2015,

imitatora głosów⁶⁰ – nie chodzi mu jednak o język migrancki czy hybrydy językowe, ale bardziej o slang młodzieżowy, którym posługuje się młody bohater. Tym samym obecność języka polskiego w powieści nie staje się jej cechą dystynktywną, tylko jest jednym z elementów świata przedstawionego. Mieszanek językowych nie znajdziemy też w tłumaczeniu autorstwa Anny Wziątek – język niemiecki pojawia się tu jedynie jako „cytat z klasyków”, zgrabnie wytłumaczony i skomentowany w przypisie (Dzj 205).

Podsumowanie

Omawiane tu trzy powieści prezentują różny stosunek do tekstowej wielojęzyczności charakterystycznej m.in. dla tzw. literatury migracyjnej. Podczas kiedy Dariusz Muszer w *Die Freiheit riecht nach Vanille* z dużą ostrożnością stosuje hybrydy językowe (a odwagi w tej kwestii nabiera dopiero w polskiej autotranslacji), Artur Becker w *Kino Muza* o wiele częściej i w sposób bardziej różnorodny sięga po cytaty z języka polskiego i pozwala sobie na językowe palimpsesty, zaburzające miejscami gładki tok lektury. Obie powieści starają się uczynić język jednym z bohaterów narracji, choć daleko im do eksperymentów typowych dla Feriduna Zaimoğlu, Emine Sevgi Özdamar czy Yōko Tawady. Zarówno *Die Freiheit riecht nach Vanille*, jak i *Kino Muza* (1999, 2004) powstały w okresie stosunkowej popularności konceptu tzw. literatury migracyjnej, „wyróżniając[ej] się szczególnym użyciem języka, wzbogacającym w ten sposób niemiecką literaturę”⁶¹. Matthias Nawrat jest nie tylko reprezentantem drugiego pokolenia migrantów, dla którego język niemiecki był już językiem edukacji (i w pewnym sensie utracił swoją nieoczywistość, jaką miał dla „pierwszego pokolenia”), ale też schyłkowej fazy promowania (m.in. przez Fundację Roberta Boscha) konceptu tzw. literatury migracyjnej. Wirtuozeria popłatń językowych ustępuje tu miejsca „wirtuozerii narracji”, o której była mowa w wielu recenzjach powieści Matthiasa Nawrata. W przeciwieństwie do Dariusza Muszera i Artura Beckera, którzy po przybyciu do Niemiec decydują się na twórczość w języku nowej ojczyzny⁶², dla Nawrata język niemiecki jest pierwszym i jedynym językiem pisarstwa.

źródło: <https://www.sueddeutsche.de/kultur/deutsche-literatur-der-yukon-im-keller-1.2682188> [dostęp: 15.09.2018].

⁶⁰ „[D]er Schriftsteller Matthias Nawrat [ähnel]t einem Stimmenimitator”. Por. N. Bleutge, *Der Yukon im Keller*.

⁶¹ Por. przypis 4.

⁶² Becker przyznał w jednym z wywiadów, że musiał „wyrosnąć z języka polskiego” (cyt. za: A. Palej, *Fließende Identitäten*, s. 88), choć jest też aktywny literacko w języku polskim.

Nawet jeśli nie uznamy – jak prowokacyjnie chciał Feridun Zaimoğlu – tzw. literatury migracyjnej za „martwe cielsko” (dosadnie: „zdechłe ścierwo”), to z pewnością możemy zauważyć pewnego rodzaju rozluźnienie obligatoryjnego zastosowania tego konceptu. Określenia „pisarz transkulturowy” czy „narracja transkulturowa” nie odnoszą się jedynie do pisarstwa migrantów, w badaniach wyraźnie obecny jest szeroki kontekst tego zjawiska. Kontekst ten zawiera w sobie nie tylko wcześniejsze fenomeny pisarstwa wielojęzycznego i wielokulturowego, ale też współczesne, różniące się od (pozytywnie) stygmatyzującej kategorii tzw. literatury migracyjnej. Mianem literatury transkulturowej tak samo można przecież określić utwory pisarzy-migrantów, jak i pisarzy niemigrujących, ale zajmujących się w swojej twórczości migracją czy wielokulturowością⁶³.

Bibliografia

- Arndt S., Naguschewski D., Stockhammer R. (red.), *Exophonie. Anderssprachigkeit (in) der Literatur*, Kulturverlag Kadmos, Berlin 2007.
- Becker A., *Das Herz von Chopin*, Hoffmann und Campe, Hamburg 2006.
- Becker A., *Der Dadajsee*, Stint Verlag, Bremen 1997.
- Becker A., *Der Lippenstift meiner Mutter. Roman*, Weissbooks.w, Frankfurt am Main 2010.
- Becker A., *Die ganze Geschichte Polens*, „Frankfurter Rundschau” 16.10.2015, źródło: <http://www.fr.de/kultur/literatur/matthias-nawrat-die-vielen-tode-die-ganze-geschichte-polens-a-429957> [dostęp: 16.08.2018].
- Becker A., *Kino Muza*, Hoffmann und Campe, Hamburg 2003.
- Becker A., *Kino Muza*, przeł. D. Muszer, Wydawnictwo Borussia, Olsztyn 2008.
- Becker A., *Nóż w wodzie. Pieśń o topielcach*, przeł. J. Demko i M. Żółtowska-Sikora, Wydawnictwo Borussia, Olsztyn 2013.
- Becker A., *Onkel Jimmy, die Indianer und ich*, Hoffmann und Campe, Hamburg 2001.
- Becker A., *Vom Aufgang der Sonne bis zu ihrem Niedergang*, Weissbooks.w, Frankfurt am Main 2013.
- Becker A., *Wodka und Messer. Lied vom Ertrinken*, Weissbooks.w, Frankfurt am Main 2008.

W przypadku Muszera wyraźniej widać jego aktywność w obu językach – jako autora i tłumacza, o czym była tu już mowa.

⁶³ Mam tu na myśli choćby powieść Jenny Erpenbeck z roku 2015: *Gehen, ging, gegangen*.

- Behschnitt W., T. Mohnike, *Interkulturelle Authentizität? Überlegungen zur ,anderen' Ästhetik der schwedischen ,invandrarlitteratur',* [w:] *Über Grenzen. Grenzgänge der Skandinavistik. Festschrift zum 65. Geburtstag von Heinrich Anz*, red. W. Behschnitt i E. Herrmann, Ergon Verlag, Würzburg 2007, s. 79–100.
- Bleutge N., *Der Yukon im Keller*, „Süddeutsche Zeitung“ 12.10.2015, źródło: <https://www.sueddeutsche.de/kultur/deutsche-literatur-der-yukon-im-keller-1.2682188> [dostęp: 15.09.2018].
- Bota A., Pham K., Topçu Ö., *Wir neuen Deutschen. Wer wir sind, was wir wollen*, Rowohlt, Reinbek bei Hamburg 2012.
- Brandt M., *Deutsch-polnische Literatur aus postkolonialer und interkultureller Perspektive*, [w:] M. Borzyszkowska, E. Szymańska, A. Telaak (red.), *Bild – Reflexion – Dialog. Interkulturelle Perspektiven in der Literatur und im Theater*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2014, s. 149–161, tu s. 150.
- Chiellino C., *Am Ufer der Fremde. Literatur und Arbeitsmigration 1870–1991*, J.B. Metzler, Stuttgart 1995.
- Chiellino C. (red.), *Interkulturelle Literatur in Deutschland. Ein Handbuch. Sonderausgabe*, J.B. Metzler, Stuttgart – Weimar 2007.
- Czapliński P., Makarska R., Tomczok M. (red.), *Poetyka migracji. Doświadczenie granic w literaturze polskiej przełomu XX i XXI wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2013.
- Die neuen Mieter. Fremde Blicke auf ein vertrautes Land*, red. I. Mickiewicz, Aufbau-Verlag, Berlin 2004.
- Ette O., *Literatur in Bewegung. Raum und Dynamik grenzüberschreitenden Schreibens in Europa und Amerika*, Velbrück Wissenschaft, Weilerswist 2001.
- Ette O., *Über die Brücke Unter den Linden. Emine Sevgi Özdamar, Yōko Tawada und die translinguale Fortschreibung deutschsprachiger Literatur*, [w:] S. Arndt, D. Naguschewski, R. Stockhammer (red.), *Exophonie. Anderssprachigkeit (in) der Literatur*, Kulturverlag Kadmos, Berlin 2007, s. 165–194.
- Göttsche D., *Postkolonialismus als Herausforderung und Chance germanistischer Literaturwissenschaft*, [w:] W. Erhart (red.), *Grenzen der Germanistik. Rephilogisierung oder Erweiterung?*, J.B. Metzler, Stuttgart – Weimar 2004, s. 558–576.
- Gröndahl S., *Invandrar- och minoritetslitteratur i Sverige. Från förutsättningar till framtidsutsikter*, [w:] S. Gröndahl (red.), *Litteraturens gränsland. Invandrar- och minoritetslitteratur in nordiskt perspektiv*, Centrum för multietnisk forskning, Uppsala 2002, s. 35–70.

- Hamm H., *Fremdgegangen – freigeschrieben: Eine Einführung in die deutschsprachige Gastarbeiterliteratur*, Königshausen & Neumann, Würzburg 1988.
- Heinze H., *Migrantenliteratur in der Bundesrepublik Deutschland*, EXpress Edition, Berlin 1986.
- Helbig-Mischewski B., Zduńiak-Wiktorowicz M. (red.), *Migrantenliteratur im Wandel. Junge Prosa mit (nicht nur) polnischen Wurzeln in Deutschland und Europa*, Leipziger Universitätsverlag, Leipzig 2016.
- Helbig-Mischewski B., Załuski K.M. (red.), *Neue Geschichten aus der Pol-lakey. Anthologie zeitgenössischer polnischer Prosa*, b1, Jestetten 2000.
- Henseler D., Makarska R. (red.), *Polnische Literatur in Bewegung. Die Exilwelle der 1980er Jahre*, transcript, Bielefeld 2013.
- Kilchmann E., *Mehrsprachigkeit und deutsche Literatur. Zur Einführung*, „Zeitschrift für interkulturelle Germanistik“ 2012, nr 2, s. 11–19.
- Kilchmann E., *Poetik des fremden Wortes. Techniken und Topoi heterolingualer Gegenwartsliteratur*, „Zeitschrift für interkulturelle Germanistik“ 2012, nr 2, s. 109–129.
- Lamping D., *Haben Schriftsteller nur eine Sprache? Über den Sprachwechsel in der Exilliteratur*, [w:] idem, *Literatur und Theorie. Über poetologische Probleme der Moderne*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1996, s. 33–48.
- Lamping D., *Zweisprachigkeit und Interkulturalität in der jüdischen Literatur. Zum Problem des „literarischen Internationalismus“*, [w:] M. Schmitz-Emans, M. Schmeling (red.), *Literatur im Zeitalter der Globalisierung*, Königshausen und Neumann, Würzburg 2000, s. 247–258.
- Makarska R., *„Nackt wie ein heiliger Türke“. Textuelle Mehrsprachigkeit in der polnischen Literatur in/aus Deutschland*, „Zeitschrift für interkulturelle Germanistik“ 2015, nr 2, s. 119–133.
- Makarska R., *Im Zeichen des Uneindeutigen. Lässt sich die „zweite Generation“ der polnischen Migranten in Deutschland als eine Generation beschreiben?*, [w:] B. Helbig-Mischewski, M. Zduńiak-Wiktorowicz (red.), *Migrantenliteratur im Wandel. Junge Prosa mit (nicht nur) polnischen Wurzeln in Deutschland und Europa*, Leipziger Universitätsverlag, Leipzig 2016, s. 131–141.
- Mareš P., *„Also: NAZDAR!“*. *Aspekty textové vícejazyčnosti*, Karolinum, Praha 2003.
- Muszer D., *Die Freiheit riecht nach Vanille*, A-1 Verlag, München 1999.
- Muszer D., *Wolność pachnie wanilią*, przeł. D. Muszer, Forma, Szczecin 2008.
- Muszer D., *Der Echsenmann*, A1-Verlag, München 2001.
- Muszer D., *Niebieski*, Forma, Szczecin 2006.

- Muszer D., *Gottes Homepage*, A1-Verlag, München 2007.
- Muszer D., *Lummick*, Wydawnictwo Borussia, Olsztyn 2009.
- Muszer D., *Homepage Boga*, Forma, Szczecin 2013.
- Muszer D., *Schädelfeld*, A1-Verlag, München 2015.
- Nawrat M., *Die vielen Tode unseres Opas Jurek*, Rowohlt, Reinbek bei Hamburg 2015.
- Nawrat M., *Wszystkie śmierci dziadka Jurka*, przeł. A. Wziątek, Wydawnictwo Bukowy Las, Wrocław 2016.
- Nawrat M., *Der traurige Gast*, Rowohlt, Reinbek bei Hamburg 2019.
- Nawrat M., *Unternehmer*, Rowohlt, Reinbek bei Hamburg 2014.
- Nawrat M., *Wir zwei allein*, Nagel & Kimche, München 2012.
- Palej A., *Fließende Identitäten. Die deutsch-polnischen Autoren mit Migrationshintergrund nach 1989*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2015.
- Palej A., *Polско-niemiecka literatura migracyjna w oczach krytyki literackiej*, [w:] B. Helbig-Mischewski, M. Zduniak-Wiktorowicz (red.), *Migrantenliteratur in Wandel. Junge Prosa mit (nicht nur) polnischen Wurzeln in Deutschland und Europa*, Leipziger Universitätsverlag, Leipzig 2016, s. 259–268.
- Rostek J., Uffelmann D. (red.), *Contemporary Polish Migrant Culture and Literature in Germany, Ireland, and the UK*, Peter Lang, Frankfurt am Main–Berlin 2011.
- Schlott W., *Auf der Suche nach anderen Orten der Entfremdung. Die „emigrierte“ polnische Prosa nach 1985*, [w:] Ł. Gałęcki, B. Kerski (red.), *Die polnische Emigration und Europa 1945–1990. Eine Bilanz des polnischen Denkens und der Literatur Polens im Exil*, fibre, Osnabrück 2000, s. 219–245.
- Schlott W., *Auf der Suche nach anderen Orten der Entfremdung: die „emigrierte“ polnische Prosa nach 1985*, [w:] idem, *Polnische Prosa nach 1990. Nostalgische Rückblicke und Suche nach neuen Identifikationen*, LIT Verlag, Münster 2004, s. 171–192.
- Schlott W., *Die polnische Realität nach 1990 fiktional erfassen: Erzählmodelle in Texten deutscher und emigrierter polnischer Autoren*, [w:] M. Marzalek, A. Nagórko, (red.), *Berührungslinien. Polnische Literatur und Sprache aus der Perspektive des deutsch-polnischen kulturellen Austausches*, Olms, Hildesheim–Zürich 2006, s. 167–183.
- Schmitz-Emans M. (red.), *Literatur und Vielsprachigkeit*, Synchron Wissenschaftsverlag der Autoren, Heidelberg 2004.
- Skwarczyńska S., *Estetyka makaronizmu*, [w:] *Prace ofiarowane Kazimierzowi Wóycickiemu*, Jal-Reprint, Würzburg 1978 [Wilno 1937], s. 337–370.

- Schmeling M., Schmitz-Emans M. (red.), *Multilinguale Literatur im 20. Jahrhundert*, Königshausen & Neumann, Würzburg 2002.
- Stach A., *Das polnische Berlin. Polski Berlin*, Ausländerbeauftragte des Senats, Berlin 1998.
- Teodorowicz-Hellman E., Gesche J., (red.), *Między językami, kulturami, literaturami. Polska literatura (e)migracyjna w Berlinie i Sztokholmie po roku 1981*, Stokholms universitet, Stockholm 2013.
- Trepte H.-Ch., *Alternatywa – Niemcy? Polscy pisarze w Niemczech przed i po roku 1989*, [w:] G. Matuszek (red.), *Po(st)mosty. Polacy i Niemcy w nowej Europie*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2006, s. 121–136.
- Trepte H.-Ch., *Między językami i kulturami. Odrzucenie i zmiana języka oraz wielojęzyczność pisarzy polskiego pochodzenia a przełom 1989/1990*, przeł. M. Zduniak-Wiktorowicz, [w:] P. Czapliński, R. Makarska, M. Tomczok (red.), *Poetyka migracji. Doświadczenie granic w literaturze polskiej przełomu XX i XXI wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2013, s. 191–208.
- Uffelmann D., *Autoidentyfikacja ze Wschodem w narracjach polskich migrantów*, przeł. Z. Ossowska, „Rocznik Komparatystyczny” 2010, nr 1, s. 253–277.
- Uffelmann D., *Autoproletaryzacja w prozie Polaków migrujących do Niemiec, Irlandii i Wielkiej Brytanii w XXI wieku*, przeł. M. Deckert, „Teksty Drugie” 2016, nr 3, s. 229–250.
- Zaimoğlu F., J. Abel, „*Migrationsliteratur ist ein toter Kadaver*”. *Ein Gespräch*, [w:] *Literatur und Migration*, Sonderband „Text+Kritik” 2006, nr 6, red. H.L. Arnold, München 2006, s. 159–166.
- Zduniak-Wiktorowicz M., *Inny to ten, który właśnie „siedzi w aucie”*. *Prozatorski debiut Alexandry Tobor a nowe pokolenie piszących o Polsce w Niemczech*, [w:] M. Borzyszkowska, E. Szymańska, A. Telaak (red.), *Bild – Reflexion – Dialog. Interkulturelle Perspektiven in der Literatur und im Theater*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2014, s. 80–93.
- Zduniak-Wiktorowicz M., *Współczesny polski pisarz w Niemczech – doświadczenie, tożsamość, narracja*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2010.

Textuelle Mehrsprachigkeit in Texten deutschsprachiger Autoren mit polnischem Migrationshintergrund

Zusammenfassung

Der Aufsatz beschäftigt sich mit dem Phänomen der sog. Migrationsliteratur in Deutschland und versteht es als ein Konstrukt, dessen Sinnhaftigkeit in den letzten Jahren immer wieder in Frage gestellt wird. „Das Migrantische“ der literarischen Texte wird nämlich nicht als deren Hauptmerkmal aufgefasst, sondern als eine diskursive Kategorie, die sich vornehmlich auf die Rezeption dieser Texte bezieht. Eines der Hauptmerkmale der sog. Migrationsliteratur ist aber ihre sprachliche Hybridität (textuelle Mehrsprachigkeit) – der Aufsatz ist in seinem analytischen Teil diesem Phänomen gewidmet und zwar anhand von ausgewählten Romanen von Dariusz Muszer, Artur Becker und Matthias Nawrat. Die Autorin vertritt die These, dass das Ausmaß der Verwendung sprachlicher Hybridität mit der jeweiligen Migrationsgeneration zusammenhängt: Intensiver spielen mit textueller Mehrsprachigkeit Autoren und Autorinnen, die bereits als Erwachsene nach Deutschland emigriert sind (hier wird die Sprache als Protagonistin der Romane aufgefasst – „Sprachvirtuosität“), diejenigen, die als Kinder nach Deutschland kamen, verwenden sie sparsamer (hier geht es vor allem um die „Virtuosität der Narration“).

Der Analyse geht ein Überblick über den Forschungsstand voraus – in Bezug auf die sog. Migrationsliteratur in Deutschland, die Autorinnen und Autoren in Deutschland mit polnischem Migrationshintergrund und schließlich auch die Sprachhybridität (bzw. textuelle Mehrsprachigkeit) in der inter- bzw. transkulturellen Literatur.

Schlüsselwörter: Migrationsliteratur, interkulturelle Literatur, Mehrsprachigkeit, sprachliche Hybridität, Artur Becker, Dariusz Muszer, Matthias Nawrat.

Textual Multilingualism in Texts by German-Speaking Authors of Polish Extraction

Summary

The essay deals with the phenomenon of so-called migrant literature in Germany and understands it as a construct whose meaning has been repeatedly questioned in recent years. The migrant-feature of literary texts is not considered to be their main attribute but rather as a discursive category which refers specifically to their reception. One of the main characteristics of the so-called migrant literature is however its linguistic hybridity (also called textual multilingualism) – the essay directs attention to this phenomenon in its analytical part, namely in the selected novels of Dariusz Muszer, Artur Becker and Matthias Nawrat. The author argues that the scale of the use of linguistic hybridity is related to the respective migrant generation i.e. authors who have emigrated to Germany as adults play more intensively with textual multilingualism (here the language is considered the protagonist in the novels – ‘language virtuosity’); whereas those who came to Germany as children use them more sparingly (the point is mainly about the ‘virtuosity of narration’).

The analysis is preceded by an overview of the state of research – with regard to so-called migrant literature in Germany, authors in Germany of Polish extraction, and finally language hybridity (or textual multilingualism) in inter- or transcultural literature.

Keywords: migrant literature, intercultural literature, multilingualism, linguistic hybridity, Artur Becker, Dariusz Muszer, Matthias Nawrat.